

Abdurrahman Câmî'nin 'Amâ Hadisine Yazdığı Farsça Bir Şerh ve Tercümesi: *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn el-'Ukaylî*

A Persian Commentary on Abd al-Rahman Jami's 'Amâ Hadith and
Its Translation: *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn al-'Ukaylî*

Müzekkir KIZILKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Tasavvuf Anabilim Dalı
Tokat | Türkiye
muzekkir.kizilkaya@gop.edu.tr

Asst. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa
University
Faculty of Islamic Sciences
Department of Sufism
Tokat | Turkey
orcid.org/0000-0000-1774-8774

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 16 Temmuz 2021
Kabul Tarihi | 18 Kasım 2021
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2021.

Article Types | Research Article
Received | 16 July 2021
Accepted | 18 November 2021
Published | 30 December 2021

Atf | Cite as:

Kızilkaya, Müzekkir. "Abdurrahman Câmî'nin 'Amâ Hadisine Yazdığı Farsça Bir Şerh ve Tercümesi: *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn el-'Ukaylî* [A Persian Commentary on Abd al-Rahman Jami's 'Amâ Hadith and Its Translation: *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn al-'Ukaylî*". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 9/1 (Haziran | June 2021), 695-716. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.972293>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

**A Persian Commentary on Abd al-Rahman Jamī's 'Amā Hadith and Its
Translation: *Risāle-i Şerḥ-i ḥadīş-i Ebī Rezīn al-ʿUḳaylī***

Abstract: In the Islamic world, scholars have also put forward their views on existence according to their fields of expertise. While some Muslim philosophers adopted the theory of emanation, some Muslim thinkers criticized the philosophers so harshly that they have been criticized so harshly as to lead to takfir because of these thoughts. Some of the Islamic scholars and thinkers defended the view that the creator and the created (Khālik-makhlūk) are different things. Those who adopt this thought are mostly thinkers who belong to the schools of kalām. The şūfīs also revealed their thoughts on existence. We come across examples that we can accept as the first cores of the idea of unity of existence, which we encounter in the works of şūfīs such as Junayd al-Baghdādī, Bāyazīd al-Bisṭāmī, and Ḥallāj al-Manşūr, who are among the early şūfīs. It is seen in the society that the words of Ḥallāj al-Manşūr, who said “I am the Truth” (Ana'l-Ḥaqq), that the society is not mentally ready for these thoughts expressing the depth of tawḥīd, outwardly as blasphemy. Ḥallāj, who was under prosecution due to political reasons, was tried by taking into account the outward word of “I am the Truth” (Ana'l-Ḥaqq) and was killed by being accused of heresy.

One of the theories put forward about existence is the understanding of wahdat al-wujūd (unity of existence). The idea of wahdat-i wujūd, which sees the world as the manifestation of God in the relationship between God and the world, has adopted that emergence occurs in stages that are not independent of each other, and that emergence occurs in stages. The levels of existence (marātib al-wujūd), which consist of reputation, are classified with two, four, five, six and seven numbers. Abd al-Karīm al-Jīlī, on the other hand, increased the number of his ranks up to forty. As it is known, it was Ibn al-ʿArabī who systematized the idea of wahdat al-wujūd and marātib. With his views on the body, Ibn al-ʿArabī deeply influenced the thinkers who came after him and adopted the idea of wahdat al-wujūd, especially the Sufis. However, there are as many opponents and objectors as those who adopt the idea of unity of existence. Ibn al-ʿArabī expressed his views on unity of existence mostly in his work named Fuşūş al-ḥikam. Abd al-Rahman Jamī is one of those who adopted the concept of wahdat al-wujūd and used it in his works. Jamī included the subject of wahdat al-wujūd and marātib both in the books and treatises that he wrote.

In this study, it is aimed to introduce, translate and evaluate the *Risāle-i Şerḥ-i ḥadīş-i Ebī Rezīn el-ʿUḳaylī*, written by Abd al-Rahman Jamī, about the level of 'amā in the marātib al-wujūd. During our studies, we came across a few copies of the in manuscript form in libraries of Turkey. We tried to reveal the issue of belonging to Jamī by examining the treatises. We came to the conclusion that there is no problem regarding the belonging of the treatise to Abd al-Rahman Jamī. In the treatise, the subject of marātib al-wujūd was handled. Ebī Rezīn al-ʿUḳaylī asked our Prophet, “Where was God before He created the creatures?” The hadith of 'amā, which is the answer he gave to his question, was written as an explanation. It briefly explains the level of 'amā from the treatise marātib al-wujūd, which was written in the title of explaining the hadith that answered his question. Abd al-Rahman Jamī, who sometimes dealt with the classification of six and sometimes seven in the thought of marātib al-wujūd, especially focused on the level of 'amā in this treatise and talked about the other levels in almost a sentence. He also dealt with and explained the conceptual analysis of Abd al-Rahman Jamī's rank. As it can be understood from this treatise, Jamī adopted the idea of wahdat al-wujūd and is one of the followers of Ibn al-ʿArabī. Until now, we have not come across any study about the treatise. Therefore, we aimed to introduce it to the world of science by translating on this treatise.

Keywords: Taşawwuf, Zuhūr, Marātib al-wujūd, 'Amā Hadith, Abd al-Rahman Jamī.

Abdurrahman Câmî'nin 'Amâ Hadisine Yazdığı Farsça Bir Şerh ve Tercümesi: *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebi Rezîn al-'Ukaylî*

Öz: İslam dünyasında da ilim adamları uzmanlık alanlarına göre varlığa dair görüşler ortaya koymuşlardır. Kimi Müslüman filozoflar sudûr nazariyesini benimsenirken kimi Müslüman düşünürler, filozoflara bu düşüncelerinden dolayı tekfire varacak derecede sert eleştiriler yönelmişlerdir. İslam âlimlerinden ve düşünürlerinden bir kısmı ise yaratana-yaratılanın (Hâlık-mahlûk) farklı şeyler olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu düşünceyi benimseyenler daha çok kelim ekollerine mensup düşünürlerdir. Süfiler de varlığa dair düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Erken dönem süfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr gibi süfilerin eserlerinde işledikleri tevhid konularında rastladığımız ve vahdet-i vücûd düşüncesinin ilk nüveleri kabul edebileceğimiz örneklere rastlamaktayız. Zihinsel olarak toplumun, tevhidin derinliğini ifade eden bu düşüncelere hazır olmadığı “Ene'l-Hakk-Ben Hakk'ım” diyen Hallâc-ı Mansûr'un sözlerini zahiren küfür olarak gören toplumda görülmektedir. Si-yâsî sebeplere bağlı olarak takibat altında olan Hallâc, “Ene'l-Hakk” sözünün zahiri dikkate alınarak yargılanmış ve zındıklıkla suçlanarak öldürülmüştür.

Varlığa dair öne sürülen teorilerden birisi de vahdet-i vücûd (varlığın birliği) anlayışıdır. Tanrı âlem ilişkisinde âlemi Tanrı'nın zuhûru olarak gören vahdet-i vücûd düşüncesi, zuhûratın birbirinden bağımsız olmayan aşamalar halinde gerçekleştiğini, mertebeler halinde zuhûratın meydana geldiğini benimsemiştir. İ'tibarattan ibaret olan varlık mertebeleri (merâtibü'l-vücûd) ikili, dörtlü, beşli, altılı, yedili sayılarla tasnif edilmiştir. Abdulkerim Cîlî ise mertebelerini sayısını kırka kadar çıkarmıştır. Bilindiği gibi vahdet-i vücûd ve merâtib düşüncesini sistematik hale getiren İbnü'l-Arabî'dir. İbnü'l-Arabî vücûda dair görüşleri ile kendinden sonra gelen ve vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen düşünürleri özellikle de süfileri derinden etkilemiştir. Ancak vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyenler kadar muarız ve muhalif olanlar da çoktur. İbnü'l-Arabî vahdet-i vücûda dair görüşlerini daha çok Fusûsü'l-hikem adlı eserinde dile getirmiştir. Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyip eserlerinde işleyenlerden biri de Abdurrahman Câmî'dir. Câmî gerek yazdığı kitaplarda gerek kaleme aldığı risâlelerde vücûd ve merâtib konusuna yer vermiştir.

Bu çalışmada merâtib-i vücûd içerisinde yer alan 'amâ mertebesi hakkında Abdurrahman Camî'nin yazdığı Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebi Rezîn el-'Ukaylî'nin tanıtımı, tercümesi ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmalarımız esnasında risâlenin Türkiye'deki yazmalar kütüphanelerinde yazma halinde birkaç nüshasına rastladık. Risâleler üzerinde incelemeler yaparak Camî'ye aidiyeti hususunu ortaya koymaya gayret ettik. Risâlenin Abdurrahman Camî'ye aidiyeti konusunda bir problem olmadığı sonucuna ulaştık. Risâlede merâtibü'l-vücûd konusu işlenmiştir. Ebu Rezîn el-'Ukaylî'nin Peygamberimize sorduğu “Allah, mahlûkatı yaratmadan önce neredeydi?” Sorusuna verdiği cevap olan 'amâ hadisini izah babında yazılmıştır. Risâle, merâtibü'l-vücûdun mertebelerinden 'Amâ mertebesini özetle izah etmektedir. Merâtibü'l-vücûd düşüncesinde bazen altılı bazen yedili tasnifi benimseyen Câmî, bu risâlede özellikle 'amâ mertebesi üzerinde durmuş, diğer mertebelerden neredeyse birer cümle ile bahsetmiştir. Abdurrahman Camî, 'amâ mertebesinin kavramsal tahlilini de ele almış ve izah etmiştir. Bu risâleden de anlaşılacağı üzere Camî, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiştir ve İbnü'l-Arabî takipçilerindedir. Bu zamana kadar risâle hakkında tasavvufi açıdan yapılmış bir çalışmaya rastlanılmadı. Bundan dolayı risâle üzerine bir tercüme çalışması yapılarak risâlenin ilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zuhûr, Merâtib-i Vücûd, 'Amâ Hadisi, Abdurrahman Câmî.

Giriş

Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında 817/1414 yılında doğan Abdurrahman Câmî, ilim dünyasında çok tanınan bir âlim, sûfî ve müellif olması hasebiyle hayatı ve eserleri hakkında ayrıntıya girmeyi uygun görmedik.¹ Camî'nin vahdet-i vücûda ve merâtibe dair görüşleri çeşitli tezlerde ve makalelerde ele alındığı için biz çalışmamızı 'amâ mertebesine dair yazılmış risâle ile ve değerlendirilmesiyle sınırlı tutulması düşünüldü. Aksi takdirde makalenin amacını da hacmini de aşan durumlar ortaya çıkacaktır. Câmî'nin birçok eseri ve risâleleri vardır. Bunlardan biri de 'amâ hadisine yazmış olduğu şerhtir. Risâle üzerinde bugüne kadar tasavvufi açıdan yapılmış bir çalışmaya rastlanılmadı. Bu nedenle makalede *Risâle-i Şerh-i hadîs-i Ebî Rezîn el-'Ukaylî* hadisi çerçevesinde varlık mertebesi olarak 'amâ mertebesi ele alınmıştır. Mezkûr hadisin râvisi, sahâbeyi kiramdan olan 'Ukaylî'nin (r.a.) tam adı Lakî b. Âmir b. el-Müntefik b. Âmir b. Akîl Ebû Rezîn el-'Ukaylî'dir.² Taif ahali-sinden bir sahabedir. Hz. Peygamberin sohbetlerine katılan sahabeyi kiramdan bazıları Efendimiz'e (s.a.v.) zaman zaman sorular sormuştur. Bunlardan biri de Ebû Rezîn el-'Ukaylî'dir. Efendimiz'in (s.a.v.), (lüzumsuz) sorulardan hoşlanmadığı; Ebû Rezîn soru sorduğunda ise hoşuna gittiği rivayet edilmektedir. Ebû Rezîn'in soru ve rivayetlerinin genelde tevhid ve temel meseleler hakkında olduğu da bildirilmektedir. Kendisinden Vekî'i b. 'Udu's'un (İbn Hudes' de denmektedir.) rivayette bulunduğu bildirilmektedir.³ 'Amâ hadisinin sebep-i vürûdu, Ebû Rezîn el-'Ukaylî'nin sorduğu sorudur.

¹ Câmî ile ilgili kaynaklar için bk. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-mücâhidîn li-tervîci kulûbi'l-müşâhidîn (Tercüme-i Nefehâtü'l-üns)* (İstanbul: y.y., 1289/1872); Muhammed b. Abdullah Herevî Muinüddin-i İsfizârî, *Ravzatü'l-cennât fi evsâfi medineti Herat*, thk. Seyyid Muhammed Kâzım İmâm (Tahran: Danişgâh-ı Tahran, 1338/1919); Abdülvâsî Nizâmî Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, thk. Necib Mâil Herevî (Tahran: Neşr-i Ney, 1371/1951); Radyüddîn Abdulgafur Lârî, *Tekmile-i Havâşî-yi Nefehâtü'l-üns: Şerh-i hâl-i Mevlânâ Câmî*, thk. Beşir Herevî (Kâbil: Encümen-i Câmî, 1343/1924); Ali Asgar Hikmet, *Câmî: Mutazammun-ı tahkikât der târîh-i ahvâl ve âsar-ı manzûm ve mensûr-ı Nüreddîn Abdurrahmân-ı Câmî* (Tahran: İntişârât-ı Tûs, 1386/1969); Ali Şîr Nevâî, *Hamsetü'l-mütehayyirîn*, çev. Ayşehan Deniz Abik (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006). Bunların yanında başka çalışmalar da vardır. Hamid Algar, Kadir Turgut, Ertuğrul Ökten, Abdurrahman Acer ve İbrahim Allahverdiyev'in çalışmaları bunlardan birkaç tanesidir. Hepsini burada zikretme imkânımız olmadı. Câmî ile ilgili doktora tezlerinde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

² Muhammed b. İsmail b. Muğîre el-Buhârî, Ebû Abdillâh, *Tarihu'l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdulmuîd Hân (Haydarabâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, ts.), 9/87; Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Mabed, et-Temîmî, Ebû Hatim, ed-Dârimî, el-Bustî, *es-sikât-ı İbn Hibbân*, ed. Muhammed Abdulmuid Hân (Haydarabâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1392/1973), 3/359.

³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemirî el-Kurtûbî *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 4/1657.

1. Şerh-u hadîs-i Ebî Rezîn el-‘Uḳaylî

Ebî Rezîn el-‘Uḳaylî tarafından Peygamberimize sorulan “Ya Resulallah! Rabbimiz mahlûkatı yaratmadan önce neredeydi?” şeklindeki soruya Resulullah Efendimiz: ‘Üst tarafında hava ve alt tarafında hava olmayan ‘Amâ(bulutun) içindeydi’ şeklinde cevap vermiştir.”⁴ Eser, bu hadis-i şerife şerh amacıyla Abdurrahman Câmî tarafından kaleme alınan risâledir. Ulaşabildiğimiz yazma eserler kütüphanelerindeki beş nüsha incelendi. Bir nüsha kayıtlarda risâle ile aynı ismi taşımasına rağmen tarafımızdan yapılan okumalarda farklı bir konuda yazılmış bir risâle olduğu görüldü. Konuyla ilgili nüsha tavsiflerinde ayrıntılı bilgi sunulmaya çalışıldı.

1. 1. Risâlenin Nüshaları

Yazma Eserler Kütüphanelerinde tespit edilen nüshaların tavsifi şu şekildedir.

1.1.1. İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Nüshası

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî koleksiyonunda bulunan bu nüsha içerisinde başta Camî'ye ait değişik risâlelerin yanında Yakup Çerhî, Yusuf Hemedânî, Mahmut Şebusterî, Molla Fenârî, Seyyid Şerif Cürçânî, Nimetullah Velî, Seyyid Kasım Envâr, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî ve Şeyh-i Kebîr Sadreddîn-i Konevî'ye ait yirmi altı Arapça ve Farsça risâleleri muhtevî mecmuânın 127-128. varağında yer alan 34 Ae Farsça 1028/11 demirbaş numarasıyla kayıtlı müellifi el-Câmî Abdurrahman, Mevlânâ Nurreddin Abdurrahman b. Ahmed yazılı “Şerh-i hadîs-i Ebî Rüzeym el-‘Uḳaylî” adındaki nüshadır. Mecmuânın içerisinde yer alan risâlelerin müstensih tarafından yazıldığı anlaşılan içindekiler kısmı diyebileceğimiz tasnifinin altında “Mustafa b. Muallim-218” kaydı vardır. Muhtemelen ilgili şahıs tarafından 1218 yılında istinsah edildi. Risâleler içerisinde müstensih hatasının en az olduğu, gayet okunaklı, talik ile yazılmış bu risâlede dikkat çeken husus hadis râvisinin diğer nüshalarda Ebi Zerîn el-‘Uḳaylî olduğu beyan edilirken “Şerh-i hadîs-i Ebî Rüzeym el-‘Uḳaylî” olarak yazılmış olmasıdır. Ebû Zerîn el-‘Uḳaylî ismi ile yazılan eser sehven Ebû Rüzeym el-‘Uḳaylî olarak kütüphane kaydında yer almış olabilir. Risâle içerisinde hadisin ramisi de Ebû Zerîn el-‘Uḳaylî olarak yazılıdır. Muhteva olarak

⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa, Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beirut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts.), “Tefsir”, 11; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, nşr. Faysal İsa el-Babi el-Halebi (Beirut: Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), 1/64 (No: 182); “Mukaddime”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001) 4/11-12.

diğer nüshalarla aynı olan bu nüsha kayda geçirilirken müellif adı hatalı olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha çalışmamızın ana nüshası olacaktır.

1.1.2. *Şerh-i hadîs-i Ebî Zerri'l-Ukaylî*

İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Süleymaniye Aşir Efendi Koleksiyonunda 34 Sü-Aşir 459/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı “*Şerh-i hadîs-i Ebî Zerri'l-Ukaylî*” nüshasıdır. Müellifi olarak Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (817-898/1414-1492) yazılı olan nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Bu nüshada da Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin ismi kütüphaneye kayıt esnasında hatalı yazılmıştır.

1.1.3. *Risâle-i Şerh-i Ebî Rezîn el-Ukaylî*

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süleymaniye Aşir Efendi Koleksiyonunda yer alan 34 Nk 4179M/15 numarasıyla müellif ve müstensih kaydı bulunmayan ancak künye bilgisinde Abdurrahman Câmî'ye ait olduğu yazılı olan başka bir nüshadır.

1.1.4. *Risâle-i Şerh-i Ebî Rezîn el-Ukaylî*

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süleymaniye Aşir Efendi Koleksiyonunda 34 Nk 4171/15 numarasıyla yer alan başka bir nüshadır.

1.1.5. *Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 2581/3*

Bu nüsha Musa b. Tahir Tokâdî'nin eseri *Manıku'l-ğayb*'a yapılmış *Şerhu Manıku'l-ğayb* adıyla kayıtlı bir Mecmuânın 153b-155a varaklarında yer almaktadır. Mecmuâda sırasıyla Aziz Neseî'nin (ö. 700/1300) “*Tercüme-i Risâle-i Maşadü'l-aşâ*” adlı risâlesi, “*Risâle-i Noktatü'l-beyan*” müellifi yazılmayan bir risâle, “*Risâle-i Manıku'l-ğayb*” adında Musa b. Tahir Tokâdî'nin *Manıku'l-ğayb* adlı eserine yazılmış bir şerh risâlesi, Risâle-i Ahmed Câmî (iki tane), *Şerhu kaside-i Rusûhî Efendi, Dekâiku'l-mukâşifin li Emir Buhârî, Kemal Paşazâde*'ye ait *Risâle-i Rûh*, makalemize konu olan *Şerhu hadîs-i 'amâi li Câmî* ve Sarı Abdullah Efendiye ait *Meslekü'l-uşşâk* adlı risâleler mevcuttur. Risâlelerin sonunda istinsah tarihi 1179 verilirken müstensihleri belli değildir.

Kültür Bakanlığı yazmalar koleksiyonunda aidiyeti Manisa İl Halk Kütüphanesi yazmaları arasında zikredilen bu nüsha Derviş Mehmed el-Mevlevî tarafından istinsah edilmiştir. Yazma Eserler Kütüphanesi 45 Hk 1647/8 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüshanın eser adı olarak “*Şerh-u hadîs-i Ebî Zerri'l-Ukaylî*” müellifi olarak Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492) kayıtlıdır. Ancak bu eseri detaylı incelediğimizde müellifini tespit edemediğimiz *Felekiyat Risâlesi*⁵ olup burçlardan,

⁵ *Hadîs Ebî Rezîni'l-Ukaylî* müellifi olarak Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (817-898/1414-1492) kayıtlıdır. Ancak bu eseri detaylı incelediğimizde bu risâle içerik olarak geometri ve feleklerle dair içeriği olan “*Felekiyat Risâlesi*” olup burçlarda, feleklerden ve uzay cisimleri, zaman, güneş ve ayın hareketleri, vakitler konusunda bilgi vermektedir.

feleklerden ve uzay cisimleri, zaman, güneş ve ayın hareketleri, vakitler konusunda bilgi vermektedir. Biz yaptığımız araştırmada Câmî'nin *Şerh-i hadîs-i 'amâ* adındaki risâlesini bu yazma eser içerisinde göremedik. Kütüphanenin künye kaydı esnasında muhtemelen tasnif hatası olarak yazıldığını zannediyoruz.⁶

2. 'Amâ Hadisi Şerhi'nin Câmî'ye Aidiyeti

Abdurrahman Câmî'nin *Risâle-i şerh-i Ebi Rezin* 'Ukaylî eseri *Tekmiletü'n-nefahât*'ta,⁷ *Tuhfe-i Sâmî*,⁸ *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*⁹ zikredilmektedir. Ayrıca bizim inceleme yaptığımız nüshaların hepsinde risâlenin müellifi Câmî olarak zikredilmektedir. Bundan dolayı risâlenin Abdurrahman Câmî'ye aidiyeti konusunda bir problem olduğu düşünülmemektedir.

3. Câmî'de Vahdet-i Vücûd ve Merâtib-i Vücûd

Vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen ve İbnü'l-Arabî takipçilerinden biri olan Câmî, *Nakdün-nuşûş fi şerhi Nakşi'l-fuşûş*,¹⁰ *Şerhu Fusûşü'l-hikem*,¹¹ *Risâle-i vahdeti'l-vücûd*,¹² *Dürretü'l-fâhire*,¹³ *Risâle der Şerh-i Rubâ'iyât*,¹⁴ *Risâle fi'l-vücûd*¹⁵ ve bu çalışmamızda metin ve tercümesine yer verdiğimiz "Risâle-i

⁶ Mevlânâ Abdurrahman Câmî, *Şerh-i hadis-i 'amâ* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 45 Hk 1647/8). Ayrıca bk. www.yazmalar.gov.tr, Yazma Eserler Kütüphanesi Demirbaş no: 45 Hk 1647/8, Müstensih Derviş Mehmed el-Mevlevî (Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu. Erişim: 09.01.2021.)

⁷ Râdiyüddîn Abdülgafûr-ı Lârî, *Tekmile-i Nefehâtü'l-üns (el-İhtîşâr ve'z-zeyl 'alâ Nefehâtü'l-üns)* ed. Ali Asgar Beşir Herevî, *İntişârât-ı encümen-i Câmî* (İran: y.y., 1343/1924), 4-5.

⁸ Sam Mirza Safevî, *Tuhfe-i Sâmî*, haz. Ali Aşgar Hikmet (İran: y.y., ts.), 86-87; Ayrıca bk: İbrahim Allahverdiyev, *Abdurrahmân Câmî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 13-14.

⁹ Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, thk. Ali Aşgar Muayniyân (İran: y.y., ts.), 186-192; Sâfi, Ali b. Hüseyin, Vâiz Kâşifi, *Reşehât*, sad. Mustafa Özsayın (İstanbul: Smerkant Yayınevi, 1425/2005), 262.

¹⁰ Celaledin Âştîyânî, *Müessese-i Mutâle'a-i Tahkikât-i Ferhenkî* (Tahran: y.y., 1370/1950).

¹¹ Asım İbrahim el-Kılânî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004).

¹² Saîd Abdülfettâh tarafından *Resâil-i sūfiyye el-mahtûta* adlı eser içinde neşredilmiştir. Saîd Abdülfettâh, *Risâle-i vahdeti'l-vücûd* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2007).

¹³ Nüreddîn Abdurrahman bin Ahmed Câmî, *ed-Durretu'l-fâhire fi Tahkik-i Mezhebi's-sūfiyye ve'l-mütakellimîn ve'l-hukemâi'l-mutekâddimîn be-inzimâm-i Hevâşî-i Muellif ve Şerh-i Abdulgafûr-ı Lârî ve Hikmeti İmâdiyye*, ed. Hier Nicholay, Alî Mûsâ Behbehânî (Tahran: Muessese-i Motalaat-i İslâmî-i Dânişgâh-i McCail ve Dânişgâh-i Tehrân, 1358/1939); Nüreddîn Abdurrahman bin Ahmed Câmî, *ed-Durretu'l-fâhire*, ed. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-dîniyye, 1422/2002)

¹⁴ Câmî'nin *Levâmî' ve levâiyih der şerh-i Kasîde-i hamriyye-i İbn Fâriz* adlı eseri ile birlikte neşredilmiştir. Bk. Süleyman Çaldak, "Câmî'nin el-Kasîdetü'l-hamriyye Şerhi", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, ed. Süleyman Çaldak - İbrahim Halil Tuğluk (Ankara: TÜBİTAK, 2010), 173-182. Ayrıca Eserin Tâhirü'l-Mevlevî tarafından Türkçe'ye yapılan çevirisi, *Şerh-i Rubâ'iyât* adıyla Abdurrahman Acer tarafından neşredilmiştir, Abdurrahman Acer, *Şerh-i Rubâ'iyât* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014).

¹⁵ Fahrüddin Ali b. Hüseyin b. Ali Sâfi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

Şerh-i hadîs-i Ebû Zerîn” gibi eserlerinde de görüldüğü üzere vahdeti vücûd düşüncesini benimsemiş ve bu düşüncenin savunucularından olmuştur.¹⁶ Câmî'nin vücûda dair kavramsal tartışmaları ve görüşleri *Risâle-i fi'l-vücûd* adlı eserinde ele alınmış olup bu risâlenin Bilal Taşkın tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.¹⁷

3. 1. Abdurrahman Câmî'ye Göre Merâtibü'l-Vücûd

Merâtibü'l-vücûdda zuhûr aşama aşama gerçekleşmesi kimi sûfilerce ikili, dördlü, beşli, altılı ve yedili tasnifle izah edilmiştir. Bazı sûfiler icmâlî bir yaklaşımla ikili, dördlü tasnifi benimserken, bazı sûfiler daha tafsîlî bir yaklaşımla tenezzülâtı altı veya yedi mertebeye kadar çıkarmıştır. Hepsinin ortak görüşü varlığın Vücûd-ı Mutlak'tan zuhûr ettiği görüşüdür.

Câmî, merâtib-i vücûd görüşünde bazı eserlerinde beşli, bazı eserlerinde ise altılı tasnifi kabul etmiş ve mertebeleri bu bağlamda açıklamıştır. Ancak dikkat çeken husus Câmî'nin eserlerinde “altılı tasnifi” daha çok ön plana çıkarmış olmasıdır. Fakat müellif tarafından en fazla kullanılan “altılı tasnif” olmasına rağmen vücûdun özelliklerini anlatış ve sıralaması bakımından yedili tasnifi ele almış olması da dikkati mucibtir. Mutlak Zât, Mutlak Gayb, Gaybu'l-guyûb olan la-taayyün mertebesine dair açıklamaları olmasına rağmen mertebeleri tasnif ederken la-taayyünden merite olarak bahsetmemiş doğrudan taayyün-i evvelden başlamıştır. Bu sebepten nâşî meratibe dair görüşlerinde altılı tasnif daha çok ön planda görülmektedir.

Birinci merite: Gayb-ı muğîb olan taayyün-i evveldir ve gayb-ı evvel olarak da isimlendirilmiştir.

İkinci merite: Gaybı sâni'dir ve taayyün-i sâni diye isimlendirilmiştir. Bu mertebede kevnî varlıkların gaybeti nedeniyle gayb-ı sâni denilir. Bunun başka bir adı da “a'yân-ı sâbitedir” ve bu mertebede varlık zuhûr sıfatından uzaktır. Buradaki a'yân-ı sabiteler ilim hazretinde olup bil-kuvve var olup bil-fiil mevcutları yoktur.

Üçüncü merite: Âlem-i ervah mertebesidir. Bu mertebede kevnî varlıkların hakikatleri mücerred şekilde zuhûr eder. Şöyle ki bu mertebede ruhlar a'yân-ı sabitelerinin idrakindedirler.

1428/2008), 186-192; İbrahim Allahverdiyev, *Abdurrahmân Câmî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 1-15; Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

¹⁶ Bilal Taşkın, “Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlil ve Tahkiki”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 73-109.

¹⁷ Taşkın, “Risâle fi'l-vücûd”, 73- 109.

Dördüncü mertebe: Misal âlemine ait mertebedir. Bu mertebede kevnî varlıklar latîf varlıklar olarak zuhûr eder, cüzlere bölünmezler.

Beşinci mertebe: Âlem-i ecsâm mertebesidir. Bu mertebede kevnî varlıkların varlığı kesîf olarak zuhûr etmiştir yani cüzlere bölünebilir. Bu mertebeye âlem-i his veya şehâdet âlemi de denilmiştir.

Altıncı mertebe: İnsan-ı kâmilin hakikati olan bu mertebe bütün mertebeleri kendinde cem' etmiştir ve bundan dolayı mertebe-i câmiadır. O sahip olduğu berzahiyet hükmünden dolayı câmi'i cemî'dir.¹⁸ Câmî, *Naqdü'n-nuşûş fi şerhi Nakşi'l-fuşûş* eserinde birinci mertebeyi ve ikinci mertebeyi beraber zikrederek "hazârât-ı hamse"nin oluştuğunu belirtmektedir: "Bu iki mertebenin bir arada zikrolunmasının sebebi ise onların küllî kevnî gaybette hâllerinin müşterek olmasıdır,"¹⁹ diyerek beşli tasnifi de benimsemiştir. Bunun sebebinin İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin merâtibte beşli tasnifi kabul etmesi olduğunu düşünüyoruz. Câmî sıkı bir İbnü'l-Arabî ve Konevî takipçisidir.

4. 'Amâ Hâdisi

'Amâ kelime anlamı itibariyle ince bulutu,²⁰ körlüğü, dipsiz karanlığı,²¹ hayal âlemini veya Nefes-i Rahman'²² ifade eder. Gönül gözü, hakikat gözü kapalı olan zâhir ehli için kullanılmıştır. 'Amâ hadisinde işaret edilen mertebe merâtib-i vücûd içerisinde ehadiyyet mertebesine işaret eder. Yani bu mertebe ehadiyyet mertebesi anlamında da kullanılmıştır.

'Amâ kelimesi "rakîk-ince bulut"²³ demektir. Başka bir tarifte ise "dipsiz karanlık" olarak zikredilir.²⁴ Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi sûfiler, 'Amâ, hakikatü'l-hakâyıktan ibarettir."²⁵ demektir. Tasavvufî terim olarak 'amâyı Abdurrahman Câmî; "İcmâlî olarak bütün taayyünleri kapsayan taayyün mertebesi"²⁶ olarak tanımlar. Davûd-ı Kayserî de 'amâ

¹⁸ Abdurrahman Câmî, *Naqdü'n-nuşûş fi şerhi Nakşi'l-fuşûş* (Tahran: y.y., 1381), 30-31; Lârî, *Tekmile-i Havâşî Nefehâtü'l-üns*, 4-5; Safevî, *Tühfe-i Sâmî*, 86-87; Kâşifî, *Reşehât*, 262. Ayrıca bk: İbrahim Allahverdiyev, *Abdurrahmân Câmî ve Tasavvufî Görüşleri*, 13-14.

¹⁹ Câmî, *Naqdü'n-nuşûş*, 30-31.

²⁰ Câmî, *Şerhu hadis-i 'amâ*, 1a.

²¹ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 45.

²² William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 335-338.

²³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 58.

²⁴ Abdurrezzak Kaşânî, *Istılâhâtü's-sûfiyye* (Kahire: Daru'l-Menâr, 1412/1992), 148-149; İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, 44.

²⁵ Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 45-48; Abdulkemil Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 102.

²⁶ Abdurrahman Acer, *İbnü'l-Arabî Tâkipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu Fusûsi'l-hikemi: Tah-*

mertebesini Hakk'ın taayyün-i evveli olarak kabul eder.²⁷ Yani “Hakk'ın Zât'ıyla Zât'ını bildiği ve tecellîye meylettği mertebedir” der.²⁸ Ehadiyet mertebesi Câmî'nin ‘amâ mertebesi olarak kabul ettiği mertebedir. Bu mertebede gaybu'l-guyûb olan Hakk'ın vücûd zuhûr edip bilinmeyi sevdiği ve istediği mertebedir. Bu mertebe taayyün-i evvel mertebesidir. Makamsızlık makamında olan Vücûd-ı Mutlak için bu mertebede de hiçbir şekilde kayıt ve şart yoktur. Hatta meratibdeki isimlendirmeler dahi Mutlak Vücûd'ı idrakten aciz olan beşer aklının anlayacağı bir dil ile isimlendirmesinden başka bir şey değildir.²⁹

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), ‘amâ'yı Allah'ın ilk zâhir olduğu makam olarak kabul eder ve “mahlûkatın yaratıldığı şeydir” der, ilk yaratılan şeyin de akıl/kalem olduğunu söyler.³⁰ Bu mertebeden sonra vücûd zuhûra meyletmiştir ve mertebelere göre tenezzülât gerçekleşmiştir. Ancak her aşamada varlık Vücûd-ı Hakîki ile var olmuştur ve diğer varlıkların vücûdu (masiva) mecâzîdir. Bunun anlamı ise varlıkta vücûd birdir oda Hakk'ın vücududur, diğer varlıkların vücûdu hakîkileri yoktur, demektir. Yani yaratıkların var oluşunun bânında yatan mânâ Hakk'ın zâhirinden başka bir şey değildir. Hakk'ın, mevcûdu (mahlûkatı) yaratmadan önce, mahlûkatın varlığı söz konusu değildir ve mahlûkat Vücûd-ı Hakîki ile birlikte var olamaz. Mahlûkatın şehâdet âlemine zuhûru Hakk'ın onları izafî yokluktan varlık âlemine getirmesiyle (halk etmesiyle) olmuştur. Mevcutların vücûdu Mutlak Vücûd ile ademiyet arası bir mertebede mevcûda gelmişlerdir ve Mutlak Vücûd'un zuhûr mahalli olmuşlardır.³¹ Başka bir açıdan meselenin özü, kelamcıların kabul ettiği yaratan ve yaratılan ikiliğinin reddidir. Kelamcılar yaratan ve yaratılanın tefriki görüşünü kabul ederler ki bu görüş sûfler nazarında muteber bir görüş değildir. Vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiş muhakkik sûfilere göre varlık birdir ve varlıkta ikilik bulunmaz. “Öyleyse varlık mutlak varlıktan nasıl çıkmıştır?” sorusuna cevap bulmak başka bir probleme yol açmıştır. Vücûd-ı Hakîki'nin dışındaki varlıkların (ki bu varlıklar mecâzî varlıklardır) vücûdu hakkındaki bu problemi aşmak isteyen sûfler tecellî kavramıyla meseleye çözüm

kik ve İnceleme (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 293-294.

²⁷ Davud el-Kayserî, *Tasavvuf İlimine Giriş*, çev. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes, 2013), 58-64.

²⁸ Kayserî, *Tasavvuf İlimine Giriş*, 61.

²⁹ Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercümesi*, 44-45; Abdulkarim Cîlî, *Merâtib-i Vücûd ve Beyân-ı Hakikat-i Küll-i Mevcud*, çev. Aldulaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006), 36; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2009), 251.

³⁰ Ebu Abdillâh Muhyiddin Muhammed b. Ali Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Futûhâtü'l-Mekkiye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 1/165-241, 2/167, 3/333, 359.

³¹ Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, 258.

bulmuşlardır. Buna göre varlık olmak bakımından varlık birdir ve ondan başka varlık yoktur. Âlem olarak isimlendirdiğimiz Vücûd-ı Hakîkî'nin dışındaki diğer mecâzî varlıklar Vücûd-ı Hakîkî'nin tecellîsinden başka bir şey değildir.³² Yani esmâ ve sıfatların Hakk'ın Zât'ının aynı olduğunun bilindiği, Mutlak Gayb olan Hakk'ın, kendi Zât'ını bilmesi mertebesi ile bunların birbirinden farklılaştığının bilindiği mertebedir. Bu mertebe Hakk'ın taayyününün ilk mertebesidir.³³ Bu konu Konevî'ye göre de "Sıfatların, isimlerin ve hükümlerin Hakk'a verilmesi ve nispet edilmesi, taayyünler itibarıyla mümkün olabilir."³⁴ Dolayısıyla esmâ, sıfat ve ahkâm sadece 'amâ'da³⁵ bilinir ve sabitlikleri ve taayyünleri zuhûr eder.

İbnü'l-Arabî hadiste yer alan anlamıyla kullanırken İbnü'l-Arabî takipçilerinden Sadreddîn-i Konevî 'amâyı çok farklı mânâlarda kullanmıştır. Konevî, Nefes-i Rahmânî'nin şumûlüne giren mânâyı 'amâ mertebesi olarak tanımlar. Bu mertebeyi taayyün-i evvel hükümlerinin ilki ve mutlaklığının en yakın zuhûru olan ehadiyet mertebesine isnat edilmiştir. 'Amâ, gayb-ı ilahî'ye nispetle ilk şahadet mertebesidir; yoksa 'amâ, kendisinin üstünde olana göre ilk şahadet mertebesi olmasına rağmen altında bulunan mertebelere nispetle ise "izafî gayb" mertebesidir. 'Amâ, ayrıca, sûrî ve manevî çokluğun "iki tahlilde/cemu'l-cem kendisinde sona ermesi açısından da şahadet mertebesinin sonuncusudur. 'Amâ mertebesinin önemli özelliklerinden birisi de bütün kevnî mertebeleri ve ilahî mertebeyi ihata etmiş olmasıdır. Mevzu bahis edilen yaratma insan için ez- Zâhir, en-Nûr, el-Hâlik gibi küllî isimler cihetinden gerçekleşir; fakat bu, Hakk'ın yaratmayı irade ettiği insan ya da başka herhangi bir şeyin malumluk suretlerinin kendisinde taayyün ettiği ilahî-zâtî şe'ne göre gerçekleşir. Hâlbuki kendisinde dürülmüş "imkân maddesi" ile birlikte söz konusu olan 'amâ gaybî bir aynaya benzer. Kevnî varlık suretinin bu maddeyle aynada yayılması ise, Hakk'ın zâhirinin bâtını için bir "ayna" ve "tecellîgâh" olma-

³² Tecellî konusunda müellifimiz Mevlânâ Abdurrahman Câmî varlık tecellîsi ve müşahede tecellîsi olarak tecellînin iki boyutuna işaret eder. Tecellî, Zât'ın tecellîsi ile âlem dışarda varlık kazanıyor ve varlık mertebelerine işaret ediyorsa *Varlık Tecellîsi* olarak isimlendirilir. Eğer sâfînin gönlünde marifete dair bilgilerin ortaya çıkmasına vesile oluyorsa bu durumda ortaya çıkan tecellî *Müşahede Tecellîsi* olarak isimlendirilir. Bk. Muhammedcan Ömerov, *Levâmî' fi şerhi Kasîde-i hamriyye-i fârîziyye (Bahâristân ve Resâil-i Câmî)* (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 1379/1959); Radıyyüddîn Abdülğafûr-i Lârî, *Tekmile-i Havâşî-yi Nefehâtü'l-üns: Şerh-i hâl-i Mevlânâ Câmî*, thk. Beşir Herevî (Kâbil: Encümen-i Câmî, 1343/1924), 12; Kayserî, *Tasavvufîlmine Giriş*, 24-25.

³³ Hüsametdin Erdem, "Sadreddin Konevî'de Varlık Mertebeleri ve İbni Arabî ile Mukayesesi", *III. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018), 205-224.

³⁴ Sadreddin Konevî, *Nüsûs fi Tahkiki Tavri'l- Mahsûs*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık 2002), 40.

³⁵ Sadreddin Konevî, *İcâzu'l- Beyân fi Te'vili'l- Ümmi'l- Kur'ân*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 158; Erdem, "Konevî'de Varlık Mertebeleri", 214.

sıdır. Binaenaleyh nefsin suretinin “imkân maddesi” diye isimlendirilmesi, bâtınlık-zuhûr, gayb-şehadet nispetleriyle Hak’tan başkadır. Vücûd’un (mazharlarına) bitişmesi itibariyle varlık mazharlarının kaynağı, varlığın tecellîsinin mertebesi, taayyün ve tenezzül menzili ‘Amâ’dır. ‘Amâ, Rabbanî tenezzül makamı, Zât’a mahsus Rahmanî cömertliğin, hüviyet gaybından ve hakikatin izzet perdesinden zuhûr ettiği yerdir. ‘Amâ’da, ezeli-gaybî ve yüce “birinci nikâh/birleşme mertebesi” taayyün eder. Bu nikâh/bir araya gelme, ezeli-Zâtî teveccühler ile ilahî isimlerin mertebelerini açar. ‘Amâ’da zuhûr önceliğinin iki hükmü vardır: Birinci hükümde “varlık”, ikincide ise, “mânevî” mertebe açısından olan hükümdür. Varlık açısından olan hükümde öncelik, ‘Amâ’nın suretine aittir; çünkü o varlığın başlangıcı ve kaynağıdır, mânâ açısından ise ‘amâ’nın hakikatine ait olan önceliktir. ‘Amâ mertebesinin üzerinde sadece hüviyet çokluğunun birliği vardır. Konevî, Hak’a ait kelamın da yani Kelam sıfatının tecellîsi Allah’ın ‘amâ’daki ilmîne ait mertebeden gelen ilahî tecellîden başka bir şey olmadığını belirtir. Konevî’ye göre ‘amâ, Nefes-i Rahmânî ve diğer mertebelerin ve hakikatlerinin taayyün mertebesidir. Bu tecellînin hükmü, yaratıcı-iradî teveccüh ile veya hitap için taayyün eder; bu hükmün hitap için taayyünü, mertebe veya ismin mazharları cihetindedir.”³⁶

‘Amâ mertebesini ehadiyet mertebesi anlamında kullanan sûfilerden Abdülkerîm el-Cilî, *el-İnsânü’l-Kâmil* adlı eserinde “Kayıtlara bağlanmaktan ve ıtlak olmaktan yüce olan mertebeye ‘Amâ derler ki bu Zât-ı Mahz’dır.” der.³⁷ Bu mertebe merâtib-i vücûdun ilk mertebesidir ki bu mertebeye Zât-ı İlâhîye mertebesi denir. Zât-ı İlâhî mertebesine gayb-ı mutlak, gaybu’l-gayb da denir.³⁸ Bu mertebede Zât-ı İlâhî sırf Zât’tan ibaret olup nispetlerden ve tecellîyâtın kâffesinden mukaddes ve müberrâ ve mutlaktır. Bunun için sûfiyye bu mertebe için aynı zamanda Zât-ı Sâzic tabirini de kullanmışlardır.³⁹ Onun için bu mertebeye munkatî’ul-işarât, meçhul’un-na’t da denmiştir.⁴⁰ Vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen ârifler Zât-ı İlâhî’ye için vücûda mukaddem adem tesmiye etmişlerdir. Zât-ı İlâhî kendisinde asla hiçbir taayyünün zuhûra gelmediği ve zulmetten ibaret olup vücûd-î mahzın hakikatidir; yani hiçbir şekilde Zât-ı Sırf’ı bilmeye imkân ve ihtimal yoktur. Bu nedenle min küllî’l-vech meçhuldür.⁴¹ Bunun içindir ki Rasulullah’a (s.a.v.) Ebû Zerîn el-‘Ukaylî tarafından soru-

³⁶ Konevî, *İcâzu’l- Beyân*, 158; Erdem, “Konevî’de Varlık Mertebeleri”, 214.

³⁷ Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 102-107; Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, 251.

³⁸ Muhakkik sûfiler tarafından kullanılan diğer tabirler için bk. Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercümesi*, 1/4-8.

³⁹ Cîlî, *Merâtib*, 35; Suad Hakîm, *el-Mu’cemu’s-sûfî* (Beirut: Nedre, 1981), 822-825.

⁴⁰ Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercümesi*, 1/44-45; Cîlî, *Merâtib*, 35.

⁴¹ Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercümesi*, 1/44-45; Cîlî, *Merâtib*, 35.

lan “Halkı halk etmezden önce Rabbimiz nerede idi?” şeklinde sorusuna cevaben Efendimiz (s.a.v.) “Üstünde ve altında hava olmayan ‘amâ’da idi.” demiştir.⁴² “Üstünde ve altında hava yok.” cümlesi mekânsal bir ifade olmayıp Allah’ın hiçbir sıfat ve esmâ ile vasıflanmadığı anlamında ve Zât-ı Sırf olduğu için mutlak bilinmezlik mânâsındadır. Bunun anlamı daha açık bir ifade ile Zât’ını Zât’ından başka kimse bilemez demektir. Bu durumda Abdulkerim Cîlî, taayyün-i evvel mertebesine işaret etmektedir. Cîlî, ‘amâ mertebesinde Vücûd’a hakkiyet ve halkiyet vasfedilemeyeceğini söyler ve vücûdun lâ-hakkiyetün ve lâ- halkiyyetün mertebesine dahi izafe edilemeyeceğini beyan etmiş ‘amâ’da ne Hakk ne de halk tasavvuru vardır” diyerek mutlak bilinmezliğe işaret etmiştir.⁴³ Cîlî, ‘amâ mertebesinin ehadiyet mertebesi olduğunu ancak ehadiyet mertebesi ile ‘amâ mertebesi arasında fark olduğunu dile getirir. Şöyle ki: “Ehadiyet, Zât’ın Zât’ta hükmüdür ki zuhûr-ı Zâtî-yi ehadiyeden ibarettir. ‘amâ itlak muktezasıyla Zât’ın hükmüdür,”⁴⁴ der. Daha anlaşılır bir ifadeyle söyleyecek olursak ‘amâ mertebesi mutlak bilinmezlikten bilinmeyi sevmesi ve bilinmeye doğru zuhûrun meyline yönelmesi, Allah’ın esmâ ve sıfatlarıyla varlığı ayniyet ve gayriyet olmadan icmâli olarak bilmesidir. Zuhûra meylin ve zuhûru sevmenin ilk mertebesi olması hasebiyle bu mertebenin diğer adı taayyün-i evveldir.

Bu mertebede Hakk’a hiçbir isim ve sıfat nispet edilemez. Hak için müspet ya da menfi hiçbir şekilde hiçbir hükmün bulunmadığı mertebedir. Ancak bu mertebede Hak kemalinin izharını ortaya koyma babından bilinme arzusunu ve bilinmeyi sevmiş, kendisini kendi Zâtî ilmiyle bilmiş ve bu halini sevmiştir. Bunun başka bir ifadeyle anlamı ise bilen, bilinen, bilmek ya da seven, sevilen ve sevginin (aşk) bir olduğu mertebedir.⁴⁵

Aşk çün perdeden iyân oldu,

Mâsivâ-yı Hudâ nihân oldu.

Çekdi uşşâk-ı mülk-i itlâka,

Aşk minhâc-ı âşikân oldu.

Aşk u ma’suk âşik oldu yâr,

Leyse fi’ddâr-ı gayruhu deyyâr. (Sabûhî Ahmed Dede)⁴⁶

Risâleye göre Abdurrahman Câmî, ‘amâ hadisinin sağlam ve güvenilir

⁴² Tirmizi, “Tefsir Sûre”, 11; İbn Mace, “Mukaddime”, 13; İbn Hanbel, *Müsned*, 4/11-12

⁴³ Sadreddin Konevî, *Miftâhu Gaybi’l-cem ve’l-vücûd- Tasavvuf Metafiziji*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 56-57; Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 103.

⁴⁴ Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 103.

⁴⁵ Erdem, “Sadreddin Konevi’de Varlık Mertebeleri”, 205-224.

⁴⁶ Erdem, “Konevi’de Varlık Mertebeleri”, 205-224; Müzekkir Kızılkaya, *Sabûhî Ahmed Dede’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 233-234.

râvi zinciriyle gelmesinden dolayı hadisin sübutunda bir problem görmemektedir. Ancak hadisin zâhirî mânâsı itibarıyla birçok problemi barındırdığını ifade etmektedir. Câmî'ye göre mânâsı derin olan bu hadiste ilk problem dil yönündendir. Bu hadiste geçen 'amâ kelimesi Arapça'da "bulut"⁴⁷ anlamına gelmektedir. Bulut, cisim olması hasebiyle bir mekânla irtibatı vardır. Çünkü cisimler yer kaplar. Yer kaplama ise mekânla mümkün olan bir durumdur. Cismin bir mekânda olması onun aynı zamanda cisim ya da cismânî bir varlık olmasını gerektirir.

Câmî'ye göre dil yönünden başka bir problem ise "yaratmadan önce" ifadesindedir. Bu ifade Allah'ın varlıkları yaratmadan önce mahlûkatın içinde olmasını gerektiriyor ki Allah bu durumlardan yüce ve münezzehdir. Daha anlaşılır bir ifade ile Hakk için evvel, ahir, ön, arka, alt, üst kavramları i'tibarattan ibarettir. Zira bu kavramlar zamana, mekâna ve yöne işaret eder ki Hakk bütün bunların hepsinden münezzehdir. Bu durumu zâhir ehlinin kavrayamayacağını dile getiren Câmî, bu hadisin derûni anlamlarını ancak ehassü'l-has kullar anlayabileceğini ve usulüne uygun lafızlarla kelimelere dökülebileceğini söyler.⁴⁸ Bu ise ancak can gözüyle görmek, can kulağıyla duymak, ölmeden önce ölme sırrına ermekle mümkün olacaktır.⁴⁹

Câmî'ye göre ehassü'l-has kullar 'amâ hadisinde yatan mânâyı Hak Teâlâ'nın zuhûr âlemine teveccühü ve tecellîsi ile mertebe mertebe zuhûratıyla izah etmişlerdir. Merâtib-i vücûd mertebeleri içerisinde Zât-ı Sırf'a "meskûtun anı" demeleri nedeniyle merâtib içerisinde Zât-ı Sırf'a yer vermemişlerdir. Mutlak bilinmezliği nedeniyle "vücûdun mâverasında bir emirdir, bir sırdır"⁵⁰ demişlerdir. Bu gerekçelerle muhakkik sûfilardan vahdet-i vücûd görüşünü benimseyenler 'amâ'yı taayyünâttan bir mertebe olarak merâtibden saymışlar ve mertebe-i ehadiyyet olarak kabul etmişlerdir.⁵¹

⁴⁷ Bulut kelimesi hakkında değerlendirmeler için bk. Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercümesi*, 1/ 10, 48, 166-167, 430-435.

⁴⁸ Câmî, *Şerh-i hadis-i 'amâ*, 1a.

⁴⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, thk. Ma'ruf Zerîk-Ali Abdulhamit Baltacı (Beirut: Daru'l-Cîl, ts.), 393-394; İbnü'l-Arabî, *Futûhâtü'l-Mekkiyye* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.), 2/191, 4/299-351; Mevlânâ, *Mesnevî* (İstanbul: MEB, 1966), 4/184 (b. 2271-2273); Lamiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi* (İstanbul: y.y., 1282/1865), 108.

⁵⁰ Câmî, *Şerh-i hadis-i 'amâ*, 1a.

⁵¹ Sadreddin Konevî, *Miftâhu Gaybi'l-cem ve'l-vücûd- Tasavvuf Metafizîjî*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık 2013), 56-57; Abdülkerim Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdulaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 102; Abdurrahman Câmî, *Naqdü'n-nuşûş fî şerhi Nakşî'l-Fuşûş*, (Tahran: y.y., 1381/1961), 30-31.

Sonuç

Bu risâlede Abdurrahman Câmî 'amâ hadisini şerh etmiş ve genel olarak La-taayyün mertebesi ile ehadiyet mertebesine değinmiştir. Diğer mertebeler üzerine başka eserlerinde geniş açıklamalar getirdiği için bu risâlede diğer mertebeleri bir cümlelik açıklama ile geçiştirmiştir. Muhtemeldir ki Câmî bu risâleyi, merâtib konusunda muarızları tarafından kendisine yöneltilen tenkitlere karşı vahdet-i vücûd düşüncesini savunmak için veya merâtible ilgili kendisine yöneltilen bir soruya cevap mahiyetinde kalem almıştır. Lâ-taayyün mertebesinde Vücûd'un mutlak bilinmezliği hususunu ele almış ve bu mertebenin Zât-ı sırf mertebesi olduğunu beşer idrakinin fevkinde bir durum olması hasebiyle zihinlerin bu meseleyi kavrayamayacağı hususunu dile getirmiştir.

Zât'ın zuhûra meylettiği ilk mertebe olan taayyün-i evvel konusunu ele almış, ehadiyet mertebesinde olan bu mertebe hakkında zihne gelen soruları veya muarızlarının görüşlerine karşı vahdet-i vücûd savunması sayılabilecek bu risâleyi yazmıştır. Risâlede ele alınan Ebû Rezîn el-⁶Uḫaylî hadisini dil yönünden ve mânâ yönünden izah etmiş ve hadisin içerdiği derûni mânâları anlaşılır bir dille kaleme alıp açıklamıştır. Vücûda dair görüşlerinde hem İbnü'l-Arabî'nin hem de Sadreddîn-i Konevî'nin tesirlerini yansıtmaktadır.

Bu risâlede Abdurrahman Câmî, vahdet-i vücûd düşüncesini benimseydiğini ve bu düşüncenin savunucularından olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Zira yaşadığı bölge konum itibariyle vahdet-i vücûd düşüncesine muâriz ve muhâlif olan ulemânın çok olduğu bir bölgedir.

Risâle-i Şerh-i Hadis-i Ebû Rezîn el-⁶Uḫaylî

باسمه سبحانه*

ای پاک زحیز و میرا ز مکان
خالی ز تو نی درون و بیرون جهان
از کنه تو کش نه نام باشد نه نشان
در ستر عماست دیدۀ عقل و گمان

عن ابی زرین عقیلې رضي الله عنه انه قال قلت يا رسول الله اين كان ربنا قبل ان يخلق خلقه قال صل الله عليه وسلم كان في عماء ماتحته هواء وما فوقه هواء⁵²

صدور این کلمه جامعه از مشکوٰۃ نبوت بصحت پیوسته است. اما معنی آن بحسب ظاهر از اشکالی خالی نیست. زیرا کلمه آین که در کلام سائل واقع شده، در لغت عرب موضوع است از برای سؤال از مکان و أيضاً عماء که در جواب آن اندراج یافته، در همین لغت عبارت از سحابی است رقیق و آن از مقوله جسم است و حال در جسم را جسم می باید بود یا جسمانی، أيضاً تقیید سؤال به قَبْلَ اَنْ یَخْلُقَ خَلْقَه مشعرست بآنکه حق سبحانه

* 52 Ali Emirî nüshası esas alınmıştır.

Tirmizî, "Tefsir", 12 (No: 3108); İbn-i Mâce, "Mukaddime", 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/11-12. İbn-i Mâce, *Sünen*, 1/64 (No: 182).

بعد خلق الخلق در خلق است و این موهب حلول، وهو سبحانه و تعالی عن جميع ذلك علوا كبيرا. و شرح این حدیث بر وجهی که شبهه مرتفع شود واشگال مندفع کرد و چنانکه از سخنان کبراء دین و کلمات عظماء اهل یقین مفهوم می شود. آن مبنی بر مقدمه ایست و آن آنست که حضرت حق را سبحانه و تعالی من حیث توجهه الی عالم الظهور مراتب و حضراتست.

مرتبۀ اولی

تعیینی است کلی جملی شامل جمیع تعینات ازلیه و ابدیه و جامع جمیع حقایق الهیه و کونیه اما بی تفصیل و امتیاز، بعضی از بعض و این را تعین اولی گویند، و فوق آن لا تعین و اطلاقت.

مرتبۀ ثانیه

تفصیل و تمیز مرتبۀ اولی است، و این مرتبه را تعین ثانی خوانند و درین مرتبه حقایق الهی و کونی از یکدگر ممتازند، حقایق الهی را وحدتی است حقیقی و کثرتی نسبی و حقایق کونیه را بعکس آن کثرتی است حقیقی و وحدتی نسبی. و درین دو مرتبه حقایق کونیه را اصلا از وجود خارجی نصیبی نیست و متعدد و متمیز نیستند بتعدد و تمیز خارجی.

مرتبۀ ثالثه

عالم ارواح مجردۀ بسیطه است که ادراک آن متصور نیست جز قوت عقلیه را بمشاهدۀ آثار و احکام آن.

مرتبۀ رابعه

عالم مثالست که آلت ادراک آن خیالست.

مرتبۀ خامسه

عالم حس و شهادت است که مدرک می شود بحواس ظاهری.

مرتبۀ سادسه

احدیت جمع جمیع مراتب است و آن مرتبۀ انسان کامل است. و چون هر يك از این مراتب بمنزله محل و مکانیست مر حقیقت مطلقه را پس بر سبیل شبه و مجاز بکلمه این از آن سؤال توان کرد، و چون آن سؤال تقیید یابد به قَبْلُ آن یَخْلُقُ خَلْقٌ، مقصود از آن مرتبه تواند بود از مراتب الهیه که مقدم باشد بتقدم ذاتی بر مراتب خلقیه اما تقدیمی بی واسطه و شک نیست که آن مرتبه تعین ثانی است، چنانکه مذکور شد. و مراد به عماء که در جواب سؤال واقع شده است آن مرتبه است نه معنی متعارف لغوی. ولهدا هوأ که از لوازم آنست از فوق و تحت آن نفی فرموده و مناسبت بین المعنیین آنست که همچنانکه سحاب رقیق حاجب و ساتر آفتاب نمی شود و همچنین کثرت حقایق الهی و کونی درین مرتبه ساتر وحدت حقیقی نمی شود، زیرا که کثرت حقایق الهی نسبی است نه حقیقی، و کثرت حقایق کونی اگرچه حقیقی است اما علمی غیبی است نه خارجی شهادی، بخلاف مراتب خلقیه که کثرت آن هم حقیقی است و هم خارجی شهادی، و از بعضی مواضع اطلاعات این طایفه چنان می شود که مرتبۀ عمائیه را عبارت از مرتبۀ اولی داشته اند و آن بحسب ظاهر موافق حدیث نبوی صل الله علیه وسلم نمی نماید مگر آنکه خلق را که در حدیث واقع شده است بمعنی تقدیر دارند نه ایجاد، و مراد بآن تعیین هر يك از حقایق و ماهیات باشد بر قدری مخصوص و اندازه معین از استعداد و قابلیت. و شک نیست که این معنی در مرتبۀ ثانیه است، و مرتبۀ مقدم بر آن مرتبۀ اولی. و هو سبحانه اجل و اعلی.

رباعی

خوش آنکه رسیدگان باسرار قدم

چون در نظر آورند این تازه رقم

هر حرف خطا که جسته باشد ز قلم

شویند بآب عوف و باران کرم.

Tercümesi

*Ey yer ve mekândan temiz ve müberrâ
Cihanın içi de dışı da senden hâlî değil
Senin künhüne dair ne ad ne de nişân var
Akıl ve şüphe gözü 'Amâ örtüsüyle örtülü.*

Ebû Zerîn 'Uğaylî'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: "Resulullah'a (s.a.v.) dedim ki: Ya Resulallah, Rabbimiz mahlûkatı yaratmadan önce neredeydi? Resulullah Efendimiz buyurdu ki: 'Üst tarafında hava ve alt tarafında hava olmayan 'amâ (bulutun) içindeydi.'"⁵³

Bu câmî' kelimenin/hadîsin kaynağı nübüvvet kandilinden sahih olmuştur. Fakat mânâsı, zâhirî itibarıyla ışkâlden/güçlükten hâlî değildir. Zira soruyu dile getiren kişinin "nerede?" sözü, Arap dilinde "bir mekânı/yeri" sorma hususunda mevzubahis olur. Yine cevabında gelen 'amâ, bu dilde "ince/rakîk bir bulut" mânâsında bir tabirdir, bu ancak cisimden bahsedildiğinde söz konusu olur. Cisimde yerleşme (hâl/hulûl) için cisim ya da cisme ait bir şey gerekir. Yine soruyla kayıtlanan "mahlûkâtı yaratmadan evvel" ifadesi, Hak Subhânehu'nun "halkı yarattıktan sonra halkladır/halktadır" gibi bir mânâyâ işaret eder ki bu hulûl vehmine sebep olur. Allah Subhânehu ve Teâlâ bütün bunlardan münezzehtir, yücedir. Bu hadisin şerhi, din büyüklerinin sözleri ve yakîn ehli uluların ifadelerinden anlaşılan bilgilerle olursa şüphe giderilir ve bu konudaki zorluklar ortadan kalkar. Bu konuda bir mukaddime gerekir, buna göre Hazret-i Hak Subhânehu ve Teâlâ için zuhûr âlemine teveccühleri cihetiyle mertebeler (merâtib) ve hazretler (hazerât) vardır.

Birinci mertebe (Mertebe-i ûlâ): Ayrışma ve tafsîl olmaksızın bütün ilâhî ve kevnî hakikatleri câmî, ebedî ve ezelî bütün taayyünleri şâmil, her şeyi hâvî küllî bir taayyündür. Bazen buna taayyün-i evvel derler, üstü lâ-taayyün ve itlak mertebesidir.

İkinci Mertebe (Mertebe-i sâniye): Birinci mertebenin tafsîli ve temyîzidir. Bu mertebeye ikinci taayyün derler. Bu mertebede ilâhî ve kevnî hakikatler birbirinden ayrılırlar. İlâhî hakikatler için birlik/vahdet hakîki, kesret nisbî/izâfidir. Kevnî hakikatler içinse bunun aksine kesret hakîki/gerçek, vahdet/birlik nisbî/izâfidir. Bu iki mertebede kevnî hakikatler için asla hâricî varlıktan nasip yoktur, hâricîte sayı ve ayrışma ile müteaddid ve mütemeyyiz değildirler.

Üçüncü mertebe: Basit mücerred ruhlar âlemidir ki akıl gücünün âsâr

⁵³ Tirmîzî, "Tefsir", Hud (No: 3108); Tirmîzî, "Tefsir", 11; İbn-i Mâce, "Mukaddime", 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/11-12.

ve ahkâmını (izleri ve etkilerini) müşâhede etmesi dışında bu mertebenin idrak edilmesi düşünülemez.

Dördüncü meretebe: Misal âlemdir ki bu mertebeyi idrak etme vasıtası hayâl gücüdür.

Beşinci meretebe: His ve şehâdet âlemdir ki zâhirî duyularla idrak edilir.

Altıncı meretebe: Bütün mertebelerin toplandığı ehadiyyet ve insân-ı kâmil mertebesidir.

Bu mertebelerden her biri mutlak hakikat için bir mahal ve mekân konumuna geldiğinde bundan sonra teşbih ve mecaz yoluyla “eyne/ne-rede?” sorusu sorulabilir. Bu soru “mahlûkatı yaratmadan önce” ifadesi ile kayıtlendiğinde, bu mertebeye kastedilenin ilâhî mertebelerden bir meretebe olması gerekir. Çünkü yapısı gereği yaratılmış mertebelere (merâtib-i halkiyye) vâsita olmaksızın takaddüm etmiştir. Şüphesiz ki bu meretebe zikredildiği gibi taayyün-i sânidir. Suâlin cevabında ortaya çıkan ‘amâ’dan murad bu mertebedir, yoksa tarif olunan kelime mânâsı değildir. Onun, alttan ve üstten gerekliliği olan “hava”dan nefyedilmesinin sebebi ve iki mânâ arasındaki münasebet şöyledir; nasıl ki ince bulut güneşi örten perde olamaz, benzer şekilde ilâhî ve kevnî hakikatler de bu mertebede hakiki vahdetin perdesi olamazlar. Zira ilâhî hakikatlerin çokluğu izâfidir, hakiki değildir. Kevnî hakikatlerin çokluğu her ne kadar hakiki ise de ilmî ve gaybîdir yoksa hariçte ve görünüşte değildir. Oysaki merâtib-i halkiyyede durum kevnî hakikatlerin aksinedir ve merâtib-i halkiyyede çokluk hem gerçektir hem de hariçte görünüşü vardır. İtlak mevzusu söz konusu olduğunda bu gruptan bazıları ‘amâiyye mertebesini birinci meretebe (meretebe-i ûlâ) olarak tanımlamışlardır. Fakat bu, zâhiren bakıldığında hadîs-i nebevîyle muvafık görünmüyor. Ancak bunlar hadiste gelen “halk” tabirini icâd değil, takdir anlamında değerlendirmişlerdir. Bu durumda taayyünden maksat her bir hakikat ve mâhiyetin kendine has kaderi, ölçüsüne uygun muayyen istidât ve kâbiliyetleridir. Şüphe yok ki bu mânâ ikinci mertebede olur, onun öncesindeki meretebe ise birinci mertebedir. O, Sübhânehu a’lâ ve eceldir.

Rubâî

*Kıdem sırlarına erişenlere ne mutlu,
Böylece bu taze nakışları tefekkür ederler.
Kalemin yazdığından buldukları her harfin hatasını
Af suyu ile ve kerem yağmuruyla yıkarlar.*

باسمه بجانہ

ای پاک زخیر و میر از مکان خالی ز تونی درون بیرون جهان
از کند توکش نه نام باشد نه نشان در سر عیاست دیده عقل و کمان
بشن ای زین العقیلی رضی الله عنه اذ قال قلت یا رسول الله این کان ربنا قبل
آن خلق خلقه قال کان فی عمار ما تحتہ عوارض و ما فوقه عوارض و این کلی جامع
از مخلوق نبوت بخت پیوسته است اما معنی آن کسب ظاهر از انشکافی خالی نیست
نیز آنکه کلمه این که در کلام سابل واقع شده در لغت عرب موضوع است از برای مثال
از مکان و این عمار که در جواب آن اندراج یافته در مملکت عبارت از سجای است
ریشی و آن از مخلوق جسم است و حال در جسم را جسم می باید بود با جسمانی و این
تفسیر سوال قبل از مخلوق خلقه مشورت تا آنکه حیوان بعد خلق مخلوق در خلق است
و این موم حلول و موسی جان تعالی عن جمیع ذلک علو اکبریا و شرح این حدیث در جمیع
شبهه رفع شود و اشکال مندرج کرده چنانکه از سخنان کبر این و کلمات عظام اصل
بغین مفهوم می شود ان معنی بر مقدمه ایست و آن آنست که حضرت حق را سجای
من حیث توجیه الی عالم الظهور مرتبه حضرات مرتبه اولی تعینی است کلی جمعی
شامل جمیع تعینات ازلیه و ابدیه و جامع جمیع صفایق الیه و کونیه اما فی تفصیل امتیاز
بعضی از بعضی و این را تعین اولی گویند و فوق ان لا تعین و اطلاق مرتبه ثانیه
تفصیل و تمیز مرتبه اولی است و این مرتبه را تعین ثانی خوانند و درین مرتبه
صفایق الیه و کونی از یکدیگر ممتازند صفایق الیه با وحدتی است حقیقی و کثرتی نسبی صفایق
کونی را بعکس آن کثرتی است حقیقی و وحدتی نسبی و درین دو مرتبه صفایق کونیه را اصلا
از وجود خارج نصیب نیست و متعدد و متمیز نیستند متعدد و متمیز خارج مرتبه ثانی

Risâle'nin Ali Emîri Nüshası

عالم ارواح مجرد بسیط است که ادراک آن منصور نیست صفت عقیده را بشناختن آثار
 و احکام آن مرتبه رابعه عالم مثال است که آلت ادراک آن خیال است مرتبه خامسه
 عالم و حس شهادت است که مدرک می شود بجوار نظامی مرتبه سادسه احدی جمع
 جمیع مراتب است و آن مرتبه انسان کامل است و چون مرکب ازین مراتب مخلوقه
 و مکانیت محققه مطلقه را بس بر سبیل شبهه و مجاز بکلمه ابن ازان سوال توان کرد
 و چون از سوال تقیید یا بدیهه قبل از خلق الخلق مقصود از آن مرتبه تواند بود
 از مراتب الهیه که مقدم باشد بقدم ذاتی بر مراتب خلقیه اما تقدیمی بواسطه و تکلیف
 آن مرتبه تعیین ثانی است چنانکه مذکور شد و مراد بهما که در جواب سوال واقع شده است
 آن مرتبه است نه معنی متعارف لغوی و لهذا سوا که از لوازم آنست از فوق و تحت آن
 نفی فرموده و مناسبت بین المعینین نیست که همچنانکه سحاب رقیب چاپ و سائر آفتاب
 نمی شود همچنین کثرت خفایق الهی و کونی درین مرتبه سائر وحدت حقیقی نمی شود زیرا که
 کثرت خفایق الهی نسبی است نه حقیقی و کثرت خفایق کونی اگر حقیقی است اما علم غیبی
نه خارجی شهادی بخلاف مراتب خلقیه که کثرت آن هم حقیقی است و هم خارجی شهادی
 و از بعضی مواضع اطلاقات این طایفه چنان می شود که مرتبه عنائیه را عبارات از مرتبه
 اولی داشته اند و آن بجای موافق حدیث نبوی صلی الله علیه و سلم نمی نماید مگر آنکه خلق را که
 در حدیث واقع شده است معنی تقدیر دارند نه ایجاد و مراد بآن تعیین مرکب خفایق
 و ماسیات باشد بر قدری مخصوص و اندازه معین از استعداد و قابلیت تکلیف است که این
 معنی در مرتبه ثانیه است و مرتبه مقدم بر آن مرتبه اولی و موسی نه اجل و اعلی باعتبار
 خویش آنکه رسیدگان با سزا قدم چون در نظر آوردند این تعمیر هر دو فضا که حسبه باشد تفکر
 شوند بآب عفو و باران کرم

Ali Emîri Nüshası (Devamı)

Kaynakça

- Acer, Abdurrahman. *İbnü'l-Arabî Tâkipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu Fusûsi'l-hikem: Tahkik ve İnceleme*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Allahverdiyev, İbrahim. *Abdurrahmân Câmî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. Muğîre Ebû Abdillâh. *Tarihu'l-kebir*. nşr. Muhammed Abdulmuîd Hân. Haydarabâd: Dâiratu'l-Meârifi'l-Usmâniyye, ts.
- Câmî, Nûreddîn Abdurrahman bin Ahmed. *ed-Durretu'l-fâhire*. ed. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1422/2002.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cîfî, Abdülkerim. *İnsân-ı Kâmil*. çev. Abdulaziz Mecdi Tolun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Cîfî, Abdülkerim. *Merâtib-i Vücûd ve Beyan-i Hakikat-i Küll-i Mevcud*. çev. Abdulaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006.
- Chittick, William. *Varolmanın Boyutları*. çev. Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Çaldak, Süleyman. "Câmî'nin el-Kasîdetü'l-hamriyye Şerhi". *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*. ed. Süleyman Çaldak -İbrahim Halil Tuğluk. 173-182. Ankara: TÜBİTAK, 2010.
- Erdem, Hüsameddin. *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Erdem, Hüsameddin. "Sadreddin Konevi'de Varlık Mertebeleri ve İbni Arabî ile Mukayesesi". *III. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu*. 173-205. Konya: Necmettin Erbakan Ünivrrsitesi, 2018.
- İbnü'l-Arabî, *Futûhâtü'l-Mekkiye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İbn Hıbbân, Muhammed b. Hıbban b. Ahmed b. Hıbban b. Muaz b. Mâbed, et-Temîmî, Ebû Hatim, ed-Dârimî, el-Bustî. *es-Sikât-ı İbn Hıbbân*. ed. Muhammed Abdulmuîd Hân. Haydrabâd: Dâiratu'l-Meârifu'l-Usmâniyye, 1392/1973.
- Hakîm, Suad. *el-Mu'cemu's-sûfî*. Beyrut: Nedre, 1401/1981.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. nşr. Faysal İsa el-Babî el-Halebî. Beyrut: Dâru İhyâ-i Kutubi'l-Arabiyye, 1421/2001.
- İzutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*. çev. Ahmet Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Kaşânî, Abdurrezzak. *İstîlâhâtü's-sûfiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1412/1992.
- Kayserî, Davud. *Tasavvuf İlimine Giriş*. İstanbul: Nefes, 2013.

- Kılıç, Mahmut Erol. *Şeyh-i Ekber*. İstanbul: Sûfî Kitap, 2009.
- Kılânî, Asım İbrahim. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Konevî, Sadreddin. *Fusûsu'l-hikem'in Sırları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Konevî, Sadreddin. *Miftâhu Gaybi'l-cem ve'l-vücûd (Tasavvuf Metafizîği)*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Konevî, Sadreddin. *İcâzu'l- beyân fi Te'vili Ümmi'l-kur'ân*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. İstanbul: İFAV, 2014.
- Konevî, Sadreddîn. *Nüsüs fi Tahkiki Tavri'l-mahsus*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık 2002.
- Kurtûbî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemirî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sâfî, Ali b. Hüseyin. Vâiz Kâşîfî. *Reşehât-ı Aynu'l-hayât*. thk. Ali Asğar Muayniyân. İran: y.y., ts.
- Sâfî, Ali b. Hüseyin. Vâiz Kâşîfî. *Reşehât*. sad. Mustafa Özsayın. İstanbul: Semerkant Yayınevi, 2005.
- Saîd Abdülfettâh. *Risâle-i Vahdeti'l-vücûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Taşkın, Bilal. "Abdurrahman el-Câmî'nin Risâle fi'l-vücûd Adlı Eserinin Tercüme, Tahlîl ve Tahkîki". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 73-109.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts.
- Turgut, Kadir. *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Câmî" *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 3. Cilt. ed. Ejder Okumuş. 2/267-280. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı 2013.